

QuickScan Burgerschap

voor primair en voortgezet onderwijs

Deze PDF
boordevol inspiratie en
tips is interactief

In deze toolbox vind je tips, links, informatie en voorbeelden per categorie van de QuickScan Burgerschap om je op weg te helpen bij het aanpakken van burgerschapsonderwijs!

Voor algemene handvatten en informatie raden we je ook aan:

- IJkpunten voor goed burgerschapsonderwijs

Voor vragen of advies kun je contact opnemen met: info@expertisepuntburgerschap.nl.

Deze PDF boordevol inspiratie en tips is interactief

COLOFON

uitgave

Dit is een uitgave van Expertisepunt Burgerschap. Expertisepunt Burgerschap is een samenwerking tussen Stichting School & Veiligheid, het Kennispunt MBO Burgerschap, SLO en ProDemos – huis voor democratie en rechtsstaat.

website

www.expertisepuntburgerschap.nl

fotografie

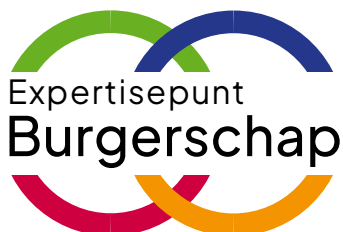
alle grote foto's van Hans Slegers Fotografie, uitgezonderd pagina 11, 17, 21 en 24
coverfoto: iStock

ontwerp

MOOZ grafisch ontwerp

jaar van uitgave

2024

INHOUD

1

VISIE

HEEFT ONZE SCHOOL EEN DUIDELIJKE VISIE OP BURGERSCHAPSONDERWIJS?

LEERDOELEN

IS HET BURGERSCHAPSONDERWIJS SAMENHANGEND EN DOELGERICHT?

2

BASISWAARDEN EN COMPETENTIES

IS ER IN ONS ONDERWIJS HERKENBARE AANDACHT VOOR DE BASISWAARDEN EN BURGERSCHAPSCOMPETENTIES?

3

BURGERSCHAPSCURRICULUM

OMVAT ONS CURRICULUM ALLE INHOUDEN DIE NODIG ZIJN OM ONZE LEERDOELEN OP HET GEBIED VAN BURGERSCHAP TE BEREIKEN?

4

5

MATERIALEN EN ACTIVITEITEN

GEBRUIKT ONZE SCHOOL MATERIALEN EN ACTIVITEITEN DIE PASSEN BIJ ONZE VISIE EN ONZE LEERDOELEN?

SCHOOLKLIMAAT

IS ONZE SCHOOLCULTUUR IN OVEREENSTEMMING MET DE BASISWAARDEN EN HEERST ER OP ONZE SCHOOL EEN VEILIG KLIMAAT?

6

7

RESULTATEN EN EVALUATIE

HEEFT ONZE SCHOOL INZICHT IN DE RESULTATEN VAN ONS BURGERSCHAPSONDERWIJS?

PROFESSIONALISERING

HEEFT ONZE SCHOOL EEN KWALITEITSCULTUUR DIE ONDERSTEUNEND IS AAN ONS BURGERSCHAPSONDERWIJS?

8

9

KWALITEITZORG

ZIJN OP ONZE SCHOOL DE RANDVOORWAARDEN VOOR GOED BURGERSCHAPSONDERWIJS OP ORDE?

OUDERS EN OMGEVING

BETREKT ONZE SCHOOL OUDERS/VERZORGERS EN PARTNERS IN DE MAATSCHAPPELIJKE OMGEVING BIJ DE ONTWIKKELING VAN HAAR BURGERSCHAPSONDERWIJS?

10

11

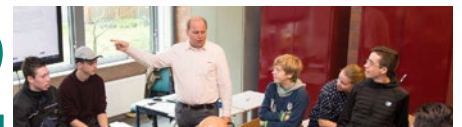
TIPS VOOR HET TEAMGESPREK

HOE BEREID JE DIT VOOR EN HOE VOER JE DIT UIT

EXTRA INSPIRATIE

LINKS NAAR INSPIRERENDE PRAKTIJKVOORBEELDEN

12

13

EXTRA VERDIEPING

LINKS MET DIRECTE DOWNLOADS NAAR INTERESSANTE PUBLICATIES EN ARTIKELLEN

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

1. Visie

Heeft onze school een duidelijke visie op burgerschapsonderwijs?

Goed burgerschapsonderwijs vraagt om een gerichte aanpak. Wat wil je als school met je burgerschapsonderwijs bereiken? De schoolvisie bevat vaak kernwaarden; deze geven aan waar de school voor staat. Deze kernwaarden kunnen ook richtinggevend zijn voor de visie op burgerschap.

Uit onderzoeken van de Inspectie van het Onderwijs (2017 [🔗](#), 2020 [🔗](#)) blijkt dat scholen veel (les)activiteiten hebben die burgerschapscompetenties bevorderen, maar dat dit weinig planmatig gebeurt. Hierdoor is er weinig zicht of de gewenste ontwikkeling bereikt wordt. De nieuwe wettelijke burgerschapsopdracht introduceert de begrippen 'doelgericht', 'samenhangend' en 'herkenbaar'. Scholen moeten een heldere visie op burgerschap ontwikkelen en inzichtelijk maken hoe deze samenhangt met het schoolbeleid. De visie maakt helder wat de school onder burgerschap verstaat en wil bereiken. Burgerschapsonderwijs wordt van betekenis als het is afgestemd op het eigen schoolbeleid, de pedagogische visie van de school en de leefwereld van de leerlingen.

Doe het samen

Draagvlak is noodzakelijk om een visie te kunnen bepalen voor burgerschap. Als je samen weet waar het in je onderwijs uiteindelijk om te doen is, geeft dit een gezamenlijke richting aan de dagelijkse praktijk. Een mooi vertrekpunt voor het ontwikkelen van een visie, is om gezamenlijk stil te staan bij het verleden, het heden en de toekomst van jullie school. Bij het verleden kun je stilstaan bij de vraag waarom de school ooit is opgericht, bij het heden waarom jullie tegenwoordig voor een bepaalde aanpak kiezen en bij de toekomst hoe jullie het onderwijs van de toekomst idealiter voor jullie zien.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

Vier invalshoeken om het visiegesprek te starten

INVALSHOEK

1

De eigen schoolcontext

Burgerschap is een groot onderwerp en kan een hoog ver-van-mijn-bed-gehalte hebben. Start bij de eigen schoolcontext om snel tot een betekenisvol gesprek te komen voor de eigen onderwijspraktijk. Wie zijn onze leerlingen; welke uitdagingen hebben of krijgen zij? In wat voor wijk staat onze school? Wat willen we leerlingen vanuit ons eigen schoolprofiel meegeven? Met welke andere groepen of maatschappelijke verschijnselen komen onze leerlingen niet vanzelf in aanraking?

De gesprekstoel [Pas op de Plaats](#) (Stichting School & Veiligheid) helpt. Laat het team in tweetallen de vijf vragen bij de afbeelding beantwoorden (stap 1). Bespreek na een kwartier met elkaar de bevindingen om tot een gezamenlijke conclusie te komen.

INVALSHOEK

2

De basiswaarden en hun betekenis

In de nieuwe wettelijke burgerschapsopdracht ([po](#), [vo](#)) staat een aantal basiswaarden van de democratie benoemd, waar een school minimaal aan moet werken. Ga als team met elkaar in gesprek over wat deze waarden betekenen op jullie school. Hoe worden ze zichtbaar in gedrag van leerlingen en leraren? Hoe ga je dat stimuleren? Kijk ook welke waarden de school belangrijk vindt om toe te voegen naast de wettelijke basiswaarden en waarom. Doe hetzelfde met de [concept-kerndoelen](#) (SLO); deze worden in 2024 gepubliceerd.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Wat is 'goed burgerschap'?

Binnen burgerschapsonderwijs kan men verschillende accenten leggen. Leenders, Veugelers en De Kat (2008) onderscheidten in hun onderzoeken onder docenten, schoolleiders, ouders en leerlingen drie typen burgerschap, gebaseerd op een verschillend cluster van pedagogische doelen.

Pedagogisch doelen	Typen burgerschap		
	Aanpassings-gericht	Individualiserend	Kritisch democratisch
Discipline; denk aan gehoorzaamheid, goede manieren	X		
Autonomie; eigen mening en omgaan met kritiek		X	X
Sociale betrokkenheid; respect, solidariteit	X		X
Accent op	Waardeoverdracht. Gedagsregulatie. Plichten voorgrond.	Waardencommunicatie; analyseren, reflecteren en samen met anderen denken en discussiëren. Nadruk op eigen waarden, niet gedeelde. Zelfstandig leren en kritisch leren denken.	Samenwerkend leren en kritisch leren door middel van onderzoek en dialoog.

Naar het model van Leenders, Veugelers en De Kat (2008)

De clusters zijn discipline, autonomie en sociale betrokkenheid, die in een eerder onderzoek van Veugelers en de Kat (2003) ontdekt werden. De drie typen burgerschap leggen verschillende accenten in doelen en hangen samen met andere pedagogisch-didactische praktijken (Leenders en Veugelers, 2004). Wanneer je kijkt naar het model, waar ligt dan op jouw school de nadruk?

Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

INVALSHOEK 4

De persoonlijke motivatie van leraren en leerlingen

Burgerschap krijgt vorm in en door het handelen van iedereen in de school én in de onderlinge interactie. Veel van dit handelen gaat onbewust op basis van persoonlijke overtuigingen, ideeën, wensen en behoeften. Een gesprek op persoonlijk niveau kan helpen een visie en missie te ontwikkelen waar leerlingen en leraren ook intrinsiek voor gemotiveerd zijn.

Enkele voorbeeldvragen voor collega's

- Waarom geef je eigenlijk les?
- Welke maatschappelijke ontwikkelingen stemmen je hoopvol? En welke somber?
- Welke levensles wil je de leerlingen meegeven, waarom?
- De samenleving is diverser geworden, wat betekent dat voor de opdracht van de leraar?
- Wat wens je de leerlingen toe voor hun toekomst?

Burgerschapsvorming is als het goed is niet iets dat een leerling overkomt. Het kan interessant zijn om ook met leerlingen in gesprek te gaan.

Enkele voorbeeldvragen voor leerlingen

- Wat versta jij onder 'meedoen in school/de wijk/stad/land/samenleving'?
- Wat vind jij 'respect' of 'zorg voor elkaar'?
- Wat is een goede samenleving en wat voor gedrag vraagt dat van iedereen?
- Hoe wil jij behandeld worden en hoe behandel jij anderen?
- Wat zou jij veranderen in de wereld/het bestuur van dit land/de organisatie van de school als je de kans had?

Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Visie

Heeft onze school een duidelijke visie op burgerschapsonderwijs?

Tools

De gespreksmethodiek 'Consent' kan ingezet worden om een breed, visievormend gesprek te structureren. Deze methodiek vind je in de [bijlage](#).

De gesprekstoel BurgerSmaken is beschikbaar voor scholen in het primair [po](#) en voortgezet [vo](#) onderwijs. Dit instrument, of 'spel' maakt het mogelijk om als school op een effectieve en ontspannen manier met collega's in gesprek te gaan over burgerschap.

[\(po\)](#)

Het [Tangram-spel](#) biedt de mogelijkheid om met je leerlingen actief aan de slag te gaan en te spreken over burgerschapsvorming. Als bestuurder, schoolleider en leraar word je aan de hand van de tangram uitgedaagd om op zoek te gaan naar het onderwijsaanbod dat bij jou past. De weg naar goed burgerschapsonderwijs kan zodoende verschillen van school tot school.

Verdieping

- [Wettekst voor het primair onderwijs](#)
- [Wettekst voor het voortgezet onderwijs](#)
- Gert Biesta - [Burgerschap op school: agenda of principe?](#)
- SLO - [Handreiking burgerschap funderend onderwijs](#)
- Bram Eidhof - [Een visie op burgerschap: hoe doe je dat praktisch?](#)
- Consent - [Gespreksmethodiek voor visievorming](#)

[\(vo\)](#)

- VO-raad/Bureau Common Ground/ProDemos - Handboek Burgerschaps-
onderwijs - [Burgerschap in de Nederlandse context](#) (p. 43 t/m 45)
- VO-raad/Bureau Common Ground/ProDemos - Handboek Burgerschaps-
onderwijs - [De basis voor een visie op burgerschap: idealen en de
realiteit](#) (p. 62 t/m 69)

Inspiratie

[\(po\)](#)

- OBS Groenehoek (Bergschenhoek) - ['De basisschool is een ideale en
veilige plaats voor burgerschapsonderwijs'](#)

[\(vo\)](#)

- De Amsterdamse Mavo (Amsterdam) - ['Burgerschap is bij ons de rode
draad'](#)
- Cambreur College (Dongen) - ['Kernwaarden zijn richtinggevend'](#)
- Bonhoeffercollege (Castricum) - ['Je moet maatwerk kunnen leveren
voor burgerschap'](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

2. Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

In de nieuwe wettelijke burgerschapsopdracht worden scholen verplicht om 'samenhangend' en 'doelgericht' te werken. Het gaat om het opstellen van concreet uitgewerkte leerdoelen waarin kennis, houding en vaardigheden worden uitgedrukt. Duidelijk moet zijn wanneer de leerlingen in hun schoolperiode aan bepaalde competenties werken.

De school werkt de visie op burgerschap uit in concrete leerdoelen. De leerdoelen van het burgerschapsonderwijs maken zichtbaar wat de school nastreeft in de sociale en maatschappelijke vorming van leerlingen, afgestemd op de leefwereld en ontwikkelingsfase van de leerling. De doelen zijn concreet, zodat je er passende aanpakken en leerstof uit kunt afleiden en kunt vaststellen of de leerlingen de leerdoelen hebben bereikt. De leerdoelen zijn opgenomen in het onderwijsprogramma.

Naast de visie van de school, zijn wettelijke eisen bepalend voor de leerdoelen van het burgerschapsonderwijs. De school is wettelijk verplicht om leerdoelen te formuleren die bijdragen aan het volgende:

- **Kennis over en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat**

Het gaat om de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Door de Inspectie van het Onderwijs zijn deze nader uitgewerkt in vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid, begrip voor anderen, verdraagzaamheid, autonomie, verantwoordelijkheidsbesef en het afwijzen van onverdraagzaamheid en discriminatie. De school moet aandacht besteden aan de kennis, houdingen en vaardigheden die bij deze basiswaarden horen.

- **De sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen**

Deze leerdoelen moeten aansluiten bij de kerndoelen en eindtermen die betrekking hebben op sociale en maatschappelijke competenties. Centraal staan: ruimte om jezelf te zijn, ruimte om zelfstandig te handelen, wederzijds respect tonen en rekening houden met anderen.

- **Kennis over en respect voor verschillen**

Leerlingen leren dat er altijd ruimte is voor verschillen, waarbij de basiswaarden een kader bieden waarbinnen leerlingen kunnen worden uitgedaagd tot het voeren van een kritische discussie. Alle discussies kunnen worden gevoerd, maar wel op respectvolle wijze en met kennis van en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtstaat.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

Doelgericht, samenhangend, herkenbaar

Het burgerschapsonderwijs in de school moet doelgericht, samenhangend en herkenbaar zijn. In de praktijk houdt dit het volgende in:

1. Het burgerschapsonderwijs is **doelgericht**.

Concrete leerdoelen zijn gespecificeerd naar:

- leerjaar/bouw;
- leergebied/vak;
- onderwijsniveau.

Ook wordt er weergegeven welke kennis, vaardigheden en houdingen de school aan leerlingen wil overdragen.

2. Het burgerschapsonderwijs is **samenhangend**.

Het burgerschapsonderwijs wordt samenhangend binnen de school aangeboden, oftewel:

- Er is een doorgaande leerlijn.
- Er is een samenhang tussen vakken en leergebieden.
- Er is een onderwijsaanbod met een logische opbouw om de leerdoelen te behalen.
- Pedagogiek en inhoud zijn geïntegreerd.

3. Het burgerschapsonderwijs is **herkenbaar**.

Het geplande aanbod wordt ook daadwerkelijk uitgevoerd in de school. De leerdoelen worden dus omgezet in bijpassende lessen en activiteiten.

Nieuwe kerndoelen: planning

In 2024 worden de conceptversies van de kerndoelen burgerschap opgeleverd. Vervolgens wordt er een pilot uitgevoerd om te onderzoeken of de kerndoelen werkbaar zijn in de praktijk. Daaropvolgend zal politieke besluitvorming plaatsvinden waarna de kerndoelen wettelijk worden vastgesteld. Tot die tijd gelden de huidige kerndoelen.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Tools

- In de video [Het formuleren van leerdoelen van de Toetsrevolutie](#) wordt uitgelegd hoe je aan de slag kunt gaan met het maken van leerdoelen.
- SLO - [Inhoudskaarten Burgerschap](#). De inhoudskaarten zijn een voorbeeld van een doorgaande leerlijn voor burgerschap. Deze vier kaarten beschrijven waar scholen ten minste doelgericht en samenhangend aandacht aan moeten besteden.

Verdieping

- [Wettekst voor het primair onderwijs](#)
- [Wettekst voor het voortgezet onderwijs](#)
- SLO - [Handreiking burgerschap funderend onderwijs](#)
De handreiking biedt ondersteuning bij het doelgericht en in samenhang werken aan burgerschapsonderwijs.

Inspiratie

- Informatievideo burgerschapsonderwijs - [Doelgericht en samenhangend werken](#)
- Bram Eidhof - [Vier tips voor een doorlopende leerlijn burgerschap](#)
- [Maartje Reitsma - Bouwstenen voor Burgerschap](#)
- Jenaplan de Oostpoort (PO) - [‘Door gesprekken vorm je kinderen in hun denken.’](#)
- [Utrechts Stedelijk Gymnasium - ‘Doorlopende leerlijnen’](#)
- GO! Vlaanderen - [Leerlijn actief burgerschap](#)

Leerdoelen

Is het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht?

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Basiswaarden en competenties

Is er in ons onderwijs herkenbare aandacht voor de basiswaarden en burgerschapscompetenties?

3. Basiswaarden en competenties

Is er in ons onderwijs herkenbare aandacht voor de basiswaarden en burgerschapscompetenties?

De basiswaarden van de democratische rechtsstaat vormen de kern van de nieuwe wettelijke burgerschapsopdracht. Scholen in het primair, voortgezet en gespecialiseerd onderwijs moeten deze waarden doelgericht, samenhangend en herkenbaar bevorderen in hun onderwijspraktijk. Welke waarden zijn dit? En waarom moeten scholen deze waarden bevorderen?

De democratische rechtsstaat is niet vanzelfsprekend

Democratie is een groot goed. Het is de bestuursvorm waarbij het volk zelf bepaalt welke wetten er gelden. De rechtsstaat is minstens zo belangrijk. Door te eisen dat al het handelen van de overheid gebaseerd moet zijn op rechtsregels, voorkomt de rechtsstaat dat burgers te maken krijgen met willekeurige machtsuitoefening. Anders gezegd: dankzij rechtsregels voorkomen we dat de overheid beslissingen neemt zuiver op basis van 'hoe haar pet staat' en daardoor te machtig wordt.

De democratische rechtsstaat is niet vanzelfsprekend. Mensen worden niet geboren met een 'democratisch gen'. Democratische waarden zijn evenmin 'aan het drinkwater toegevoegd' [\[VO-raad - Aan de slag met brede vorming en burgerschap, p. 28-31\]](#), zoals onderwijssocioloog Anne Bert Dijkstra opmerkt. Zo kunnen mensen in tijden van crisis en onzekerheid behoefte hebben aan stabiliteit en zekerheid, waarbij niet-democratische politici een eenvoudige oplossing lijken te bieden voor de problemen die er spelen. Dit maakt onze democratische rechtsstaat kwetsbaar.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Basiswaarden en competenties

Is er in ons onderwijs herkenbare aandacht voor de basiswaarden en burgerschapscompetenties?

De basiswaarden: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit

Ondanks deze kwetsbaarheid, vinden we onze democratische rechtsstaat het behouden en doorgeven waard. Zij weerspiegelt de manier waarop we met elkaar willen samenleven in Nederland: in vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Deze drie waarden vormen de **basiswaarden van de democratische rechtsstaat**. De gemeenschappelijke kern van het burgerschapsonderwijs is gericht op kennis van en respect voor deze waarden, zodat mensen met uiteenlopende normen en waardenpatronen vreedzaam met elkaar kunnen samenleven. De basiswaarden zijn de voorwaarden – de vangrails – die nodig zijn om een democratische, pluriforme samenleving in stand te houden. Op die manier zorgen we dat ieder zijn of haar eigen leven in vrijheid kan vormgeven, daarbij rekening houdend met anderen.

Inspectie van het Onderwijs

De Inspectie van het Onderwijs houdt toezicht op scholen. Zij controleert of scholen zich aan de wet houden, ook aan de nieuwe burgerschapswet. De basiswaarde vrijheid wordt volgens de Inspectie bevorderd door aandacht voor vrijheid van meningsuiting en autonomie. Gelijkwaardigheid wordt bevorderd in de vorm van het gelijkheidsbeginsel en het afwijzen van discriminatie. Solidariteit wordt bevorderd door verdraagzaamheid, begrip en verantwoordelijkheidsbesef en het afwijzen van onverdraagzaamheid. Aandacht voor deze elementen vormt in de onderwijspraktijk de **minimale kern** volgens de Inspectie. De Inspectie kan handhavend optreden als zij van oordeel is dat het gegeven onderwijs in strijd is met de basiswaarden. Dit komt slechts zeer zelden voor.

Kerdoelen

Kerdoelen zijn ruim geformuleerde beschrijvingen van onderwijsinhouden die scholen in het primair en voortgezet onderwijs verplicht zijn om aan te bieden. Het zijn eisen van de overheid over wat er globaal gezien onderwezen moet worden op elke school. In het voortgezet onderwijs gelden ze voor de eerste twee of drie leerjaren. Ook de examenprogramma's van de vakken die daarna volgen zullen de komende tijd worden vernieuwd, waarbij aandacht wordt besteed aan het combineren van vakinhoud met burgerschapsdoelen.

De conceptkerndoelen voor burgerschap worden in 2024 gepubliceerd. Deze conceptversies zullen worden beproefd op bruikbaarheid in de praktijk. SLO, het landelijk expertisecentrum voor het curriculum, verzamelt tijdens deze fase op systematische wijze gegevens en ervaringen. De opbrengsten hiervan worden verwerkt in de conceptkerndoelen. Daarna zal er politieke besluitvorming plaatsvinden over het wettelijk vastleggen van de nieuwe kerndoelen.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Basiswaarden en competenties

Is er in ons onderwijs herkenbare aandacht voor de basiswaarden en burgerschapscompetenties?

- Bekijk de website [Actualisatiekerndoelen.nl/burgerschap](https://actualisatiekerndoelen.nl/burgerschap) van SLO voor de huidige stand van zaken.

Sociale en maatschappelijke competenties

Het onderwijs van scholen dient zich te richten op het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving. Het gaat dan om het bijbrengen van kennis, vaardigheden en houdingen die daarvoor noodzakelijk zijn. Het gaat niet alleen om politieke participatie, maar ook om hoe mensen in Nederland met elkaar omgaan buiten de sfeer van de overheid.

Bij het ontwikkelen van deze competenties is er, anders gezegd, een sociaal-maatschappelijk domein (horizontaal) en een politiek domein (verticaal). Bij het sociaal-maatschappelijke domein draait het om de horizontale relaties van **burgers die op gelijke voet met elkaar omgaan** in de samenleving. Bij dit domein horen competenties zoals het leren luisteren naar elkaar en het leren omgaan met verschillen. Bij het politieke domein draait het om de verticale relaties van **burgers ten opzichte van de overheid**. Bij dit domein horen competenties zoals het bijdragen aan het vinden van een oplossing voor een politiek vraagstuk.

Hessel Nieuwelink (2021) maakt een driedelig onderscheid in competenties: intrapersonlijk, interpersoonlijk en maatschappelijk-politieke competenties. Met name de laatste twee competenties zijn de sociale en maatschappelijke competenties waarover in de burgerschapsopdracht gesproken wordt. Intrapersonlijke competenties hebben een minder sterke connectie met de genoemde horizontale en verticale verhoudingen.

1. **Intrapersonlijke competenties:** onder meer gericht op zelfkennis en zelfregulatie.
2. **Interpersoonlijke competenties:** onder meer gericht op omgang met anderen in de directe nabijheid.
3. **Maatschappelijk-politieke competenties:** hebben betrekking op deelname aan de bredere samenleving en politiek.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Basiswaarden en competenties

Is er in ons onderwijs herkenbare aandacht voor de basiswaarden en burgerschapscompetenties?

Tools

- Sabine Wassenberg - **Lesbrief bij 'De Zoon van de Gazelle'** : filosoferen met kinderen over levensvragen, voor de ontwikkeling van eigen oordeelsvorming en het kunnen verdragen van onzekerheden en ambivalenties
- De Vreedzame School - **De Vreedzame school** is een schoolbrede methode voor het creëren van een actieve oefenplaats
- Burgerschapsestafette - **Inspiratiemateriaal** om dilemma's en stellingen te bespreken in de klas

Verdieping

- Bureau Common Ground - Explainer 'Vrijheid'
- Bureau Common Ground - Explainer 'Gelijkheid'
- Bureau Common Ground - Explainer 'Solidariteit'
- Bureau Common Ground - Explainer 'Vrijheid van meningsuiting'
- De Nederlandse Grondwet - Webpagina's **Discriminatieverbod** en **Vrijheid van meningsuiting**
- Inspectie van het Onderwijs - **Basiswaarden democratische rechtsstaat**
- Inspectie van het Onderwijs - Podcast: **Wat vraagt de nieuwe burgerschapswet van scholen?**

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Burgerschapscurriculum

Omvat ons curriculum alle inhouden die nodig zijn om onze leerdoelen op het gebied van burgerschap te bereiken?

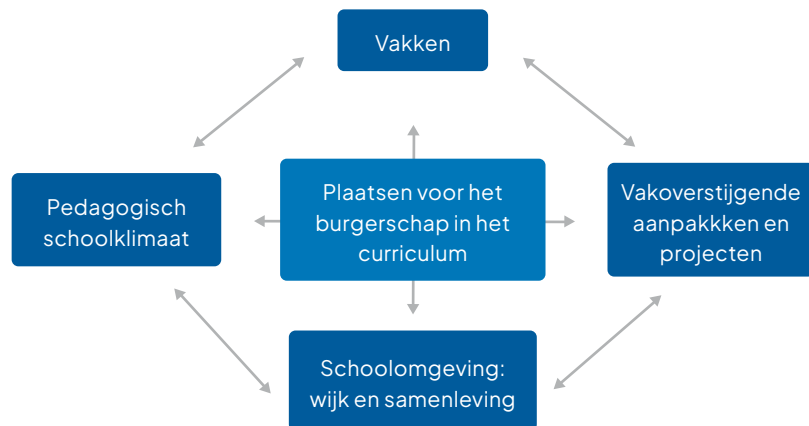
4. Burgerschapscurriculum

Omvat ons curriculum alle inhouden die nodig zijn om onze leerdoelen op het gebied van burgerschap te bereiken?

Bij het opstellen van een onderwijsprogramma is het belangrijk om een doorlopende leerlijn over de leerjaren heen te maken. Verdeel hierbij leerdoelen en inhoud over de leerjaren en de verschillende activiteiten. Daarbij horen de volgende vragen: Is er op school een curriculum? Is er een doorlopende leerlijn en een samenhangend programma?

Als is vastgesteld wat de leerlingen gaan leren op het terrein van burgerschapsonderwijs, is de vraag waar in het onderwijs en in de school je het leerlingen aanleert. Het maken van een plan om burgerschap een structurele en samenhangende plek in het curriculum te geven kan op verschillende gebieden (zie onderstaande afbeelding).

Naar het model van burgerschap (SLO)

Het burgerschapsonderwijs heeft een plaats in de verschillende leerjaren en in verschillende leer-/vakgebieden. Er is, als het goed is, sprake van een doorlopende leerlijn, zowel in opbouw van de lesstof als in opbouw van de competenties. Er zijn herkenbaar leerlijnen en het is duidelijk in welke contexten en op welke manieren er aan de leerdoelen wordt gewerkt.

De inhoud van het burgerschapsonderwijs is afgestemd op de behoeften van de leerlingen. Om het burgerschapscurriculum optimaal af te stemmen op de eigen leerlingenpopulatie, betreft de school leerlingen idealiter bij de invulling van het burgerschapsonderwijs. Leerlingen betrekken bij het vormgeven van burgerschapsonderwijs is ook op zichzelf al burgerschapsvormend, ze kunnen immers leren invloed uit te oefenen.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Burgerschapcurriculum

Omvat ons curriculum alle inhouden die nodig zijn om onze leerdoelen op het gebied van burgerschap te bereiken?

Omdat het belang van de omgeving en samenleving in burgerschapsvorming een belangrijke rol speelt, is er in het burgerschapsonderwijs aandacht voor de plek waar de school staat. Het aanbod sluit, als dat mogelijk is, aan bij de actualiteit én is altijd verbonden met de leerdoelen. Zo is er sprake van een samenhangend burgerschapscurriculum.

Samenvattend; het curriculum op de school:

- omvat alle inhouden die nodig zijn om de leerdoelen te bereiken;
- is logisch opgebouwd en goed afgestemd op de leerjaren en de leergebieden;
- sluit aan bij de behoeften van de leerlingen;
- sluit aan bij de actualiteit en bij de samenleving.

→ *Wil je meer weten over curriculumontwikkeling?*

Kijk dan op [SLO.nl](https://slo.nl)

Inventariseer: wat doet de school al?

Waarschijnlijk realiseert de school in het onderwijsaanbod al aspecten van burgerschap. Er bestaat bijvoorbeeld een leerlingenraad, er worden activiteiten aangeboden waarbinnen leerlingen oefenen in het vreedzaam oplossen van conflicten of er wordt aandacht gegeven aan onze democratische samenleving. Het expliciet maken van deze activiteiten zorgt voor een planmatige aanpak.

Start met een inventarisatie wat er allemaal al plaatsvindt in de school; met de doelen en inhouden die al aan bod komen. De volgende werkvorm kun je toepassen tijdens een teamvergadering/vakgroep.

Voorbeeld werkvorm

- Schrijf elk geformuleerd doel op een afzonderlijk A4 en verspreid deze door de ruimte.
- Hang onder elk A4 een groot flapover vel en maak daarin een schema van de leerjaren/niveaus.
- Geef alle leraren vervolgens een stift en laat ze rond de flappen lopen. Hoe werken zij aan dit doel? In welke activiteiten, lessen, aanpak of projecten.
- Geef hier een half uur voor.

Analyseer de bevindingen

- Bouwt het op elkaar voort?
- Waar zitten gaten in het curriculum?
- Wat kan worden toegevoegd aan bestaande vakken of leergebieden?
- Wat moeten we op een andere manier aan bod laten komen?

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Burgerschapcurriculum

Omvat ons curriculum alle inhouden die nodig zijn om onze leerdoelen op het gebied van burgerschap te bereiken?

Verdieping

- Han Noordink, Luuk Kampman (SLO) - Burgerschap en curriculum-ontwikkeling: [Een overzicht van de belangrijkste inhouden en curriculaire uitdagingen](#) (Tijdschrift Dimensies)

Tools

- De Respect Foundation - De BurgerschapTool [po](#) , [vo](#)
Hiermee breng je samen met je team het burgerschapsonderwijs in kaart. Zo krijg je op een eenvoudige manier inzicht in wat je al doet.
- SLO - [Handreiking burgerschap voor funderend onderwijs](#)
- SLO - [Inhoudskaarten burgerschap](#)

- VO-raad/Bureau Common Ground/ProDemos - [Handboek Burgerschapsonderwijs](#) (hoofdstuk 6)

Inspiratie

- SLO - [Curriculumontwikkeling instrumenten](#)
- SLO - [De plaats van burgerschap in de school](#)
- Hessel Nieuwelink - ['Hoe stimuleer je burgerschap in de klas'](#)
- Miguel Heilbron - [BurgerschapsBorrel 'Pleidooi voor wereldburgerschap'](#)
- Basisschool De Springplank - ['De groepsvergadering als democratisch hart van de school'](#)
- Islamitische basisschool Al Jawhara - ['Burgerschap gaat verder dan het schoolplein'](#)
- Gymnasium Felisenum Velsen - ['Deze school is een tweede huiskamer voor leerlingen'](#)
- Mundus College Amsterdam - ['De regelmaat van een vast burgerschapsvak werkt hier heel goed'](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Materialen en activiteiten

Gebruikt onze schoolmaterialen en activiteiten die passen bij onze visie en onze leerdoelen?

5. Materialen en activiteiten

Gebruikt onze schoolmaterialen en activiteiten die passen bij onze visie en onze leerdoelen?

Lesmaterialen en projecten worden vormgegeven door een inspirerend aanbod te ontwikkelen of af te nemen bij externe aanbieders. Om tot passende activiteiten te komen is het goed om na te denken over de volgende vragen: Hoe geven we burgerschap vorm in lessen, vakoverstijgende projecten en activiteiten? Vormen de activiteiten bij elkaar een samenhangend programma? Zijn er middelen en is er ontwikkeltijd voor het opzetten van burgerschapsonderwijs?

Lesmaterialen en activiteiten

Het burgerschapscurriculum van de school vormt een samenhangend geheel van leerdoelen die in verschillende vakken, leergebieden en leerjaren aan bod komen. De school kan allerlei methoden, materialen en activiteiten inzetten om deze leerdoelen te bereiken. De keuze van materialen en activiteiten hangt af van de ontwikkelingsfase en de belangstelling van leerlingen. Bij burgerschapsonderwijs is het daarnaast van belang om leerlingen ook mee te nemen buiten hun eigen belevingswereld en leefomgeving. Dat kan een excursie zijn, een gastspreker of een boek of film. Houd hierbij ook rekening met het feit dat sommige burgerschapsonderwerpen bij leerlingen gevoelig kunnen liggen en sterke emotionele reacties kunnen oproepen.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Materialen en activiteiten

Gebruikt onze schoolmaterialen en activiteiten die passen bij onze visie en onze leerdoelen?

Competenties oefenen

Om invulling te geven aan de wettelijke opdracht om burgerschap te bevorderen creëert de school oefensituaties waarin leerlingen leren omgaan met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Daarnaast worden de sociale en maatschappelijke competenties geoefend in allerlei situaties in de school en binnen specifieke vakken of leergebieden. De school betreft alle medewerkers van de school bij het burgerschapsonderwijs, zodat het geen papieren werkelijkheid is maar echt leeft binnen de school. Ook deze oefensituaties, die lang niet altijd gepland zijn, vormen onderdeel van de burgerschapsaanpak van de school en zijn in die zin ook 'lesmateriaal'.

Aanbod van materialen en activiteiten

Er is veel inspirerend materiaal om te gebruiken. Bovendien zijn er veel organisaties die gastlessen, excursies of andere activiteiten op school kunnen verzorgen die aansluiten bij burgerschap. Maak een keuze uit het aanbod of laat je door het aanbod inspireren. Over het selecteren van aanbod lees je meer in hoofdstuk 11 van het [Handboek Burgerschapsonderwijs](#) (VO-raad/Bureau Common Ground/ProDemos).

Via de website van het Expertisepunt Burgerschap vind je materialen en activiteiten die een plek kunnen krijgen in je burgerschapsonderwijs.

Tools

- • [Lesmateriaal - Expertisepunt Burgerschap](#)
- • [Lesmateriaal - Expertisepunt Burgerschap](#)

Inspiratie

- [Fawaka - Poster WereldBurgerschap - Handvatten om invulling te geven aan wereldburgerschap](#)
- • [Voortgezet Leren \(VO-raad\) - Themamagazine Aan de slag met Brede vorming en burgerschap](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Schoolklimaat

Is onze schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden en heerst er op onze school een veilig klimaat?

6. Schoolklimaat

Is onze schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden en heerst er op onze school een veilig klimaat?

Onder het schoolklimaat verstaan we alle factoren in en rond de school die (bedoeld en onbedoeld) bijdragen aan een positieve sfeer en aan een veilige omgeving waarin leerlingen en team samenleven. De sfeer kan veilig en prettig voelen, maar bijvoorbeeld ook anoniem of bedreigend. De school is verantwoordelijk voor een veilig en prettig schoolklimaat voor alle leerlingen.

Burgerschap zichtbaar in schoolklimaat

Het schoolklimaat kan het leren bevorderen of bemoeilijken. Dat geldt bij uitstek voor het burgerschapsonderwijs, omdat leren door ervaren en leren van voorbeelden hierin belangrijk zijn. De burgerschapsvisie van de school moet ook gericht zijn op het zichtbaar maken en voorleven van 'goed samenleven', zoals de school dat wil overdragen aan leerlingen.

Belangrijk is ook dat het schoolklimaat oog heeft voor diversiteit en verschillen waardeert. Is er ruimte voor verschillende meningen en wordt respectvol omgegaan met mensen die 'anders' denken of doen? Ervaren leerlingen de veiligheid die daarvoor nodig is? Worden ze aangemoedigd hun opvattingen naar voren te brengen en open te staan voor die van anderen? In een goed schoolklimaat krijgen leerlingen de gelegenheid om hun sociale en maatschappelijke competenties te oefenen. Leerlingen worden betrokken bij het realiseren van een positief schoolklimaat en begeleid om zo mogelijk zelf problemen en conflicten op te lossen.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Schoolklimaat

Is onze schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden en heerster op onze school een veilig klimaat?

Pedagogisch en didactisch handelen

'Practise what you preach' geldt zeker als de school bijvoorbeeld het belang van verdraagzaamheid of democratisch handelen wil overdragen. Het is verstandig om daarover binnen de school afspraken te maken, zodat er sprake is van een gezamenlijke pedagogisch-didactische aanpak, die aansluit bij de visie en de doelen van het burgerschapsonderwijs. De leerdoelen voor burgerschap geven niet alleen aan wat de school de leerlingen wil leren, maar geven ook richting aan de manier waarop leraren en andere medewerkers met leerlingen omgaan. Ook kunnen leerlingen leren van de manier waarop leraren met elkaar omgaan. Dat maakt immers ook duidelijk wat de school met burgerschap bedoelt. Het gaat erom dat leraren gedrag, houdingen en vaardigheden voorleven, die de visie van de school op burgerschap zichtbaar maken.

Oefenplaats

De school is een samenleving in het klein. Het is een oefenplaats waar leerlingen actief oefenen met vaardigheden die ze nodig hebben om succesvol deel te nemen aan de samenleving. Of je er nu bewust sturing aan geeft of niet, leerlingen leren gedrag aan. Op school kan geoefend worden met omgangsvormen, basiswaarden, diversiteit, identiteit en democratie. Scholen zijn belangrijke ontmoetingsplaatsen. Juist de omgang met medeleerlingen die anders zijn of er andere denkbeelden op na houden, stelt leerlingen in staat een onderlinge verdraagzame houding te ontwikkelen. Het leren voeren van een gesprek over gevoelige onderwerpen is een van de manieren waarop de school als oefenplaats vorm krijgt.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Schoolklimaat

Is onze schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden en heerst er op onze school een veilig klimaat?

Schoolcultuur

Tools

- Stichting School & Veiligheid – [Ondersteuning voor scholen bij het bevorderen van een sociaal veilig klimaat.](#)
- Stichting School & Veiligheid – [Gedragen gedrag \(po\)](#) , [Gedragen gedrag \(vo/mbo\)](#) , spel om gewenst en ongewenst gedrag bespreekbaar te maken en samen tot afspraken en regels te komen
- Stichting School & Veiligheid – [Struisvogel Sessie, Gesprekstoel voor morele dilemma's](#)

Verdieping

- Stichting School & Veiligheid – [Zo pak je discriminatie aan in de klas](#)
  - Kennisplatform Inclusief Samenleven – [Vooroordelen en discriminatie verminderen: zo doe je dat](#)
  - Kennisplatform Inclusief Samenleven – [Tips om discriminatie aan te pakken in het onderwijs](#)
  - Kennisplatform Inclusief Samenleven – [Hoe en wanneer grijp je als docent in bij anti-moslimopmerkingen?](#)
  - Kennisplatform Inclusief Samenleven – [Hoe verminder je vatbaarheid voor antisemitische en antimoslimracistische complottheorieën?](#)
- VO-raad/Bureau Common Ground/ProDemos – [Handboek Burger-schapsonderwijs – Pedagogisch klimaat: het ontwerpen en geven van burgerschapsonderwijs](#) (p 154–155)

Inspiratie

- Stichting School en Veiligheid – [BurgerschapsBorrel – Winnen met schoolcultuur](#)

- Leraar24 – [School Wide Positive Behaviour Support: samenwerken aan veilig schoolklimaat](#)
- VO-raad – [Bundel 'Aandacht voor burgerschap' \(praktijkvoorbeelden\)](#)
- Mundus College (Amsterdam) – [Van straatcultuur naar schoolcultuur: hoe het Mundus College het tij wist te keren](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Schoolklimaat

Is onze schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden en heerster op onze school een veilig klimaat?

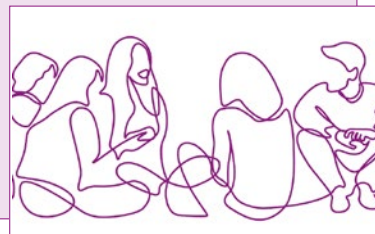
De school als oefenplaats

Tools

- Stichting School & Veiligheid – Gesprekstoel **Pas op de plaats: de school als oefenplaats** [↗](#)
- LAKS – Hoe zet je op jouw school een leerlingenraad op? – **Leerlingenraad-handboek** [↕](#)
- • SLO – **De basisschool als oefenplaats voor burgerschap: een leerlijn debatteren** [↗](#)

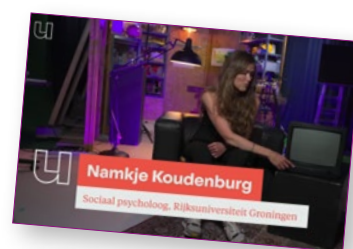
Scholing Schurende gesprekken [↗](#) (subsidieregeling)

Om aankomende en zittende leraren in het primair onderwijs, het voortgezet onderwijs en het mbo te ondersteunen bij moeilijke, schurende gesprekken in de klas, is er vanuit OCW subsidie beschikbaar voor extra scholing op dit gebied. Het Expertisepunt Burgerschap voert de subsidieregeling uit ontsluit het aanbod van organisaties die scholing op dit gebied aanbieden. Onderwijsinstellingen kunnen zich inschrijven voor de gewenste scholing en daar subsidie voor krijgen.

Verdieping

- Stichting School & Veiligheid – **Webinar Spanningen hanteren in de klas** [↗](#)
- Kennisplatform Inclusief Samenleven – **Wat is polarisatie en wat kun je er tegen doen?** [↗](#)
- Universiteit van Nederland – **Wappie of woke: zo ver liggen ze niet uit elkaar** [↗](#)
- Bureau Common Ground – **Explainer Botsingen tussen basiswaarden** [↗](#)

Inspiratie

- Didactief – **De school als oefenplaats** [↗](#)
- Leraar24 – **Meer betrokken leerlingen met een leerlingenraad** [↗](#)
- • De Zonnewijzer (Roermond) – **Burgerschap aanpakken door leerlingparticipatie te vergroten**
Doordat kinderen leren vragen, hebben hun ideeën meer kans van slagen [↕](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Resultaten en evaluatie

Heeft onze school inzicht in de resultaten van ons burgerschapsonderwijs?

7. Resultaten en evaluatie

Heeft onze school inzicht in de resultaten van ons burgerschapsonderwijs?

Om te weten of de school het goed(e) doet, is regelmatige evaluatie nodig. Door de ontwikkeling van leerlingen in kaart te brengen, kun je het onderwijs bijsturen en afstemmen op de actuele leerbehoefte. Ook komen eventuele knelpunten zo sneller aan het licht, waarvoor je dan maatregelen kunt nemen. Zo wordt de aanpak binnen en buiten de school herkenbaar en zichtbaar.

Om goed vast te kunnen stellen of burgerschapsonderwijs bijdraagt aan het 'burgerschapsontwikkelingsproces' van leerlingen, is het van belang dit proces te evalueren.

Metten van leerresultaten

De wet schrijft voor dat scholen de leerresultaten van het burgerschapsonderwijs in kaart brengen. De wijze waarop de school dit doet, kan zij zelf invullen. De school kan dat op verschillende manieren doen. Om de **kennis** van burgerschap van leerlingen te toetsen, is een formatieve of summatieve kennistoets een goed instrument. Om zicht te krijgen op de **houding** en **vaardigheden** van leerlingen, kan formatieve evaluatie een goed middel zijn.

Formatief evalueren betekent dat de school doelgericht bezig is met de ontwikkeling van de leerlingen aan de hand van feedup, feedback en feedforward. De leerling:

- leert te werken met leerdoelen (feedup),
- leert samen met de leraar en medeleerlingen te reflecteren op het leren (feedback),
- bekijkt daarna samen met de leraar wat de leerling nog nodig heeft om het gestelde doel te behalen (feedforward).

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Resultaten en evaluatie

Heeft onze school inzicht in de resultaten van ons burgerschapsonderwijs?

Het in kaart brengen van de resultaten van het burgerschapsonderwijs is onderdeel van de kwaliteitscyclus: de school gebruikt de uitkomsten om het burgerschapsonderwijs te verbeteren. Als het erom gaat inzicht te krijgen in de resultaten van het burgerschapsonderwijs, is er een aantal aandachtspunten:

- Het is duidelijk welke kennis en vaardigheden worden beoordeeld en er is een eenduidige beoordelingsnorm.
- Bij het vaststellen van het gewenste beheersingsniveau kunnen kenmerken van de leerlingenpopulatie een rol spelen. Moeten alle leerlingen hetzelfde beheersingsniveau bereiken?
- De toetsing is gekoppeld aan de leerdoelen en het is duidelijk welke leerdoelen op welke wijze worden getoetst.
- Bij de toetsing kijk je naar betrouwbaarheid: klopt de meting?, maar ook naar validiteit: meet je wat je wilt meten? Als het leerdoel bijvoorbeeld is dat leerlingen betrokken raken bij politiek, dan is een toets over het aantal zetels in de Tweede Kamer geen valide meting.

Verdieping

- Didactief - [Kunnen we skills meten?](#)
- SLO - [Hoe kun je burgerschap formatief beoordelen?](#)
- SLO - [Waarom niet? Over het meten van burgerschapscompetenties van leerlingen](#)
- Informatievideo burgerschapsonderwijs - [Resultaten in kaart brengen: hoe doe je dat?](#)

- Kennisrotonde - [Hoe kun je de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen in het voortgezet onderwijs in beeld brengen?](#)

Mogelijke meetinstrumenten

- Remmert Daas - [Rubrics burgerschapscompetenties](#)
- ROVICT - [Burgerschapmeten.nl](#)
- Universiteit van Amsterdam - [Verkenning instrumenten opbrengstgericht burgerschapsonderwijs](#)

Inspiratie

- Basisschool de Griffioen - [Burgerschap Meten](#)
- Amsterdamse MAVO - [Burgerbord.nl](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Professionalisering

Heeft onze school een kwaliteitscultuur die ondersteunend is aan ons burgerschapsonderwijs?

8. Professionalisering

Heeft onze school een kwaliteitscultuur die ondersteunend is aan ons burgerschapsonderwijs?

Goed burgerschapsonderwijs vraagt van alle onderwijsmedewerkers in de school handelingsbekwaamheid in onder andere het creëren van een veilige omgeving, het begeleiden en voeren van een moeilijk gesprek en het voorleven van waarden en normen, afspraken en regels. Is het duidelijk welke kennis, vaardigheden en houding nodig zijn bij de onderwijsmedewerkers voor het geven van burgerschapsonderwijs? Zijn leraren vakbekwaam in het uitvoeren van burgerschapsonderwijs? Zijn er professionaliseringsmogelijkheden voor het hele team en individuele medewerkers?

Rolmodel

Bestuurders, schoolleiders, leraren, ondersteunend personeel en vrijwilligers binnen de school functioneren als rolmodel. Door de democratische spelregels voor te leven, wordt een respectvolle, veilige oefenplaats geboden waarin geoefend kan worden. Hiervoor is het belangrijk om professionalisering omtrent burgerschap een duidelijke plek in het personeelsbeleid van de school te geven.

Maak met het hele team afspraken over wat er onder 'professionalisering burgerschap' valt. Hierbij valt te denken aan de taakomschrijving en professionalisering van de burgerschapscoördinator, welke scholing nodig is voor het personeel, hoe professionalisering rondom burgerschap haar plaats krijgt in het personeelsbeleid, enzovoort.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Professionalisering

Heeft onze school een kwaliteitscultuur die ondersteunend is aan ons burgerschapsonderwijs?

Ruimte en tijd maken

Leraren moeten in staat worden gesteld om burgerschapsvormen uit te voeren. Daarvoor is het bijvoorbeeld van belang de vaardigheid te ontwikkelen om het gesprek aan te gaan bij wringende opvattingen en botsende waarden. Bied hiervoor mogelijkheden aan, zoals het volgen van een training. Maak ruimte en tijd op de schoolkalender zodat je de gelegenheid biedt aan leraren om samen te overleggen en ontwikkelen. Maak ook gebruik van (vak) kennis en ervaring die individuele leraren en andere medewerkers hebben en met hun collega's kunnen delen. Creëer hierbij een samenwerkingscultuur door leraren bij elkaar op lesbezoek te laten komen en samen de lessen door te ontwikkelen.

Verbinding kwaliteitszorg

Samenwerken aan schoolontwikkeling rondom burgerschapsonderwijs kan groeien als de belangrijke ontwikkelvragen samen worden geformuleerd. Houd goed zicht op hoe de ingezette ontwikkelingen zich verhouden tot de schoolvisie. Op deze wijze blijf je als school monitoren of uitgevoerde interventies succesvol zijn en welke ondersteuning nodig is om bekwame en betrokken leraren te houden. Op deze wijze wordt de professionalisering verbonden met de kwaliteitszorg.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Professionalisering

Heeft onze school een kwaliteitscultuur die ondersteunend is aan ons burgerschapsonderwijs?

Tools

- Expertisepunt Burgerschap – Scholingsaanbod **Schurende gesprekken** [↗](#)
- • Expertisepunt Burgerschap – **Professionaliseringsaanbod** [↗](#)
- Nuffic – **Overzicht van cursussen op het gebied van wereldburgerschapsonderwijs** [↗](#)
- • Expertisepunt Burgerschap – **Professionaliseringsaanbod** [↗](#)

Verdieping

- • VO-raad/Bureau Common Ground/ProDemos – Handboek Burgerschapsonderwijs – **Evalueren en ontwikkelen** [↗](#) (p. 169 t/m 181)

Inspiratie

- Platform Samen Onderzoeken – **Lerende organisatie** [↗](#)
- Platform Samen Opleiden – **Samen leraren opleiden en professionaliseren** [↗](#)
- Onderwijskennis.nl – **Professionele ontwikkeling** [↗](#)
- • Leraar24 – **Zo pak je professionele ruimte in het basisonderwijs** [↗](#)
- Universiteit Utrecht – **Hoe beginnen we met een Lesson Study op onze basisschool?** [↕](#)
- • Leraar24 – **Zo pak je professionele ruimte in het voortgezet onderwijs** [↗](#)
- Oranje Nassau College (Zoetermeer) – **‘Burgerschap, anti-pestbeleid en sociale veiligheid vormen een totaalpakket’** [↕](#)
- Martinuscollege (Grootebroek) – **Interne Academie: een lerende cultuur vóór en dóór leraren** [↗](#)
- VO-raad (Schoolleiders VO) – **Schoolleiders over het samenspel met hun bestuur: Een statuut is goed, maar vertrouwen is beter** [↗](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Kwaliteitszorg

Zijn op onze school de randvoorwaarden voor goed burgerschapsonderwijs op orde?

9. Kwaliteitszorg

Zijn op onze school de randvoorwaarden voor goed burgerschapsonderwijs op orde?

“Kwaliteitszorg is de wijze waarop de kwaliteit van het onderwijs wordt bepaald, bewaakt, geborgd, verbeterd en verantwoord. Ieder verbeterproces begint met meten: het ‘nulpunt’ moet duidelijk zijn om vooruitgang vast te kunnen stellen. Zorg voor kwaliteit houdt echter niet op na verbetering, maar gaat juist verder. Scholen zijn voortdurend bezig om hun onderwijs te verbeteren en te zorgen dat leerlingen meer, beter of anders leren.” – [Project Leren Verbeteren](#)

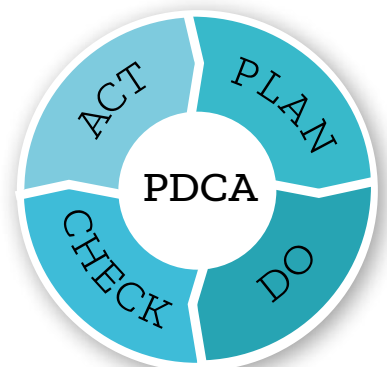
Kerngedachte achter kwaliteitszorg

“Een bestuur moet niet aan ons vragen hoe het met zijn scholen gaat”, aldus Alida Oppers, inspecteur-generaal van de Inspectie van het Onderwijs. Een schoolbestuur moet die vraag zelf kunnen beantwoorden. Dit vormt de kerngedachte achter kwaliteitszorg: scholen dienen hun onderwijsprocessen continu te controleren en te verbeteren. Dit gebeurt doorgaans via cyclische (iteratieve) modellen. Veel scholen werken al via dergelijke beleidsmodellen. Het streven is dat het burgerschapsonderwijs een integraal onderdeel wordt van de reguliere kwaliteitszorg. Een noodzakelijke voorwaarde hiervoor is inzicht hebben in de (leer)resultaten van het burgerschapsonderwijs. Zie hiervoor hoofdstuk 7 ‘Resultaten en evaluatie’ .

PDCA-cyclus

De PDCA-cyclus is een bekend cyclisch model dat gebruikt kan worden voor de voortdurende verbetering van het onderwijsbeleid. PDCA is een afkorting voor plan-do-check-act.

Bij het plannen bedenken beleidsmakers een plan waarmee zij het geconstateerde probleem willen oplossen. Bij do wordt het bedachte plan uitgevoerd. Bij check wordt gekeken of de oplossing het gewenste resultaat heeft opgeleverd. Bij act reageren beleidsmakers op de resultaten uit de check-fase, waarna het proces zich herhaalt.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Kwaliteitszorg

Zijn op onze school de randvoorwaarden voor goed burgerschapsonderwijs op orde?

Het burgerschapsonderwijs zal, net als het overige onderwijs, via een dergelijke systematische en cyclische aanpak onderzocht, geëvalueerd en bijgesteld moeten worden. Er bestaan momenteel enkele zelfevaluatie-instrumenten die hierbij van pas kunnen komen.

Tools

- Expertisepunt Burgerschap - [QuickScan Burgerschap](#)
  - ROVICT - [Burgerschap Meten](#)
  - Academische Werkplaats Sociale Kwaliteit Onderwijs - [Zelfevaluatie-instrument burgerschapsonderwijs](#)
  - Academische Werkplaats/Riskchanger - Burgerschapsonderwijs: zelfevaluatie [po](#) , [vo](#)
  - Vensters - [Modules voor regie op informatievoorziening en verantwoording](#)
  - B&T - [Scan Leren Verbeteren](#)
- PO-Raad - [Handreiking bovenschoolse kwaliteitszorg](#)
- Voortgezet Leren (VO-raad) - [Toolkit aanpak schoolontwikkeling](#)

Inspiratie

- Cambreur College (Dongen) - [‘Kernwaarden zijn richtinggevend’](#)
- RSG Enkhuizen - Werken met een transitieteam - [‘Schoolontwikkeling doen wij samen met docenten’](#)

Verdieping

- Informatievideo burgerschapsonderwijs - [Zelfevaluatie: wat doet de school al, en wat is nog nodig?](#)
- Stichting leerKRACHT - [Hoe vergroot je de onderwijskwaliteit in het primair onderwijs?](#)
- VO-raad/Bureau Common Ground/ProDemos - Handboek Burgerschapsonderwijs - [Evalueren en ontwikkelen](#) (p. 169 t/m 181)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Ouders en omgeving

Betrekt onze school ouders/verzorgers en partners in de maatschappelijke omgeving bij de ontwikkeling van haar burgerschapsonderwijs?

10. Ouders en omgeving

Betrekt onze school ouders/verzorgers en partners in de maatschappelijke omgeving bij de ontwikkeling van haar burgerschapsonderwijs?

Burgerschapsvorming heeft een grotere kans van slagen als de leerlingen van je school ervaren dat hun kennis, houding en vaardigheden niet alleen gelden en gedragen worden binnen de school, maar dat ook hun ouders, de kinderopvang, hun sportvereniging, hun eigen buurt en de gemeenschap deze onderschrijven. Samenwerking met ouders en partners buiten de school is dus zeer waardevol.

Ouders/verzorgers

Voor de samenwerking met ouders/verzorgers is het van belang dat een school hen actief uitnodigt bij het meedenken in de doelen van burgerschapsvorming en/of hen op de hoogte houdt van ontwikkelingen hiervan. Zo kan een school bijvoorbeeld de ouderraad betrekken in de besluitvorming en ontwikkeling, maar ook een ouderavond beleggen om met meer ouders na te denken over burgerschapsvisie. Koppel terug hoe je de uitkomsten hebt verwerkt en wat de school hiermee gedaan heeft of nog gaat doen. Daarmee toon je je waardering en laat je ouders zien dat hun inspanningen er daadwerkelijk toe doen.

Maatschappelijke omgeving

Scholen zijn geen eilanden in de samenleving, maar werken samen met veel partijen, organisaties, belanghebbenden en andere individuen. De gedachte achter samenwerking met deze 'partners' is dat je als school niet alles alleen kunt en ook niet hoeft; dat geldt zeker voor het vormgeven van burgerschapsonderwijs.

Het betrekken van de leefwereld van leerlingen bij het behandelen van burgerschapsonderwerpen is noodzakelijk. De wereld de school binnenhalen draagt daaraan bij. Belangrijke elementen zijn daarbij aandacht voor het wereldnieuws en verbindingen leggen tussen wat in de wereld gebeurt en de persoonlijke geschiedenis van leerlingen. Door te leren van en met elkaar, en door de verbinding van de buitenwereld met hun eigen wereld, leren leerlingen op een vanzelfsprekende manier. In hoofdstuk 5 'Materialen en activiteiten' staan verschillende activiteiten die hieraan bijdragen.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Ouders en omgeving

Betrekt onze school ouders/verzorgers en partners in de maatschappelijke omgeving bij de ontwikkeling van haar burgerschapsonderwijs?

Tools

- www.ouderbetrokkenheid.nl
Training en toolkit 'Samen met ouders werken aan een fijne school' ontwikkeld door Rijksuniversiteit Groningen (RUG) en het Nederlands Jeugdinstituut (NJI)
- [Young Impact](#)
Met het scholenprogramma van Young Impact zetten leerlingen zich in voor een goed doel in hun omgeving.

- [Vreedzame Wijk](#)
Bij De Vreedzame Wijk wordt de succesvolle methodiek De Vreedzame School toegepast op wijkniveau. Kinderen leren op een vreedzame manier conflicten op te lossen en elkaar en andere buurtbewoners positief te benaderen.

Verdieping

- Stichting School & Veiligheid – [Ouders als partners in schoolveiligheid](#)
- • [Kennisrotonde](#) – Met welke interventies kunnen middelbare scholen zich duurzaam en wederkerig verbinden met de wijk, als context voor burgerschapontwikkeling van leerlingen?

Inspiratie

- • Expertisepunt Burgerschap – [De Opgroeiwijk: van bubbel naar binding](#)

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Tips voor het teamgesprek

11. Tips voor het teamgesprek

Je hebt de QuickScan laten invullen door een vertegenwoordiging binnen de school. Met de scan zijn alle aspecten doorlopen die helpen om planmatig en doelgericht vorm te geven aan burgerschapsonderwijs. De resultaten geven input om gezamenlijk na te denken over waar de school met burgerschapsonderwijs heen wil. Tips voor het voorbereiden en uitvoeren van dit teamgesprek lees je hier.

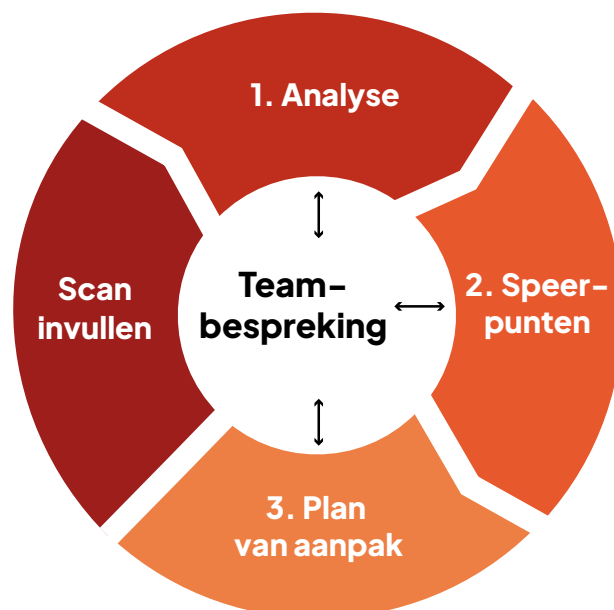
Tips en voorbereiding

Doel teamgesprek

1. **Analyseren** van de huidige kwaliteit van burgerschapsonderwijs.
2. **Bepalen** van gezamenlijke **speerpunten** om burgerschapsonderwijs een kwaliteitsimpuls te geven.
3. Gezamenlijk formuleren van een **plan van aanpak**.

Benodigheden

- Scores uit de scan: in web- en/of tabelvorm
- Kopie van de vragenlijst zelf
- Bord/flap-over
- Kleine stickertjes
- Pen en papier per deelnemer

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

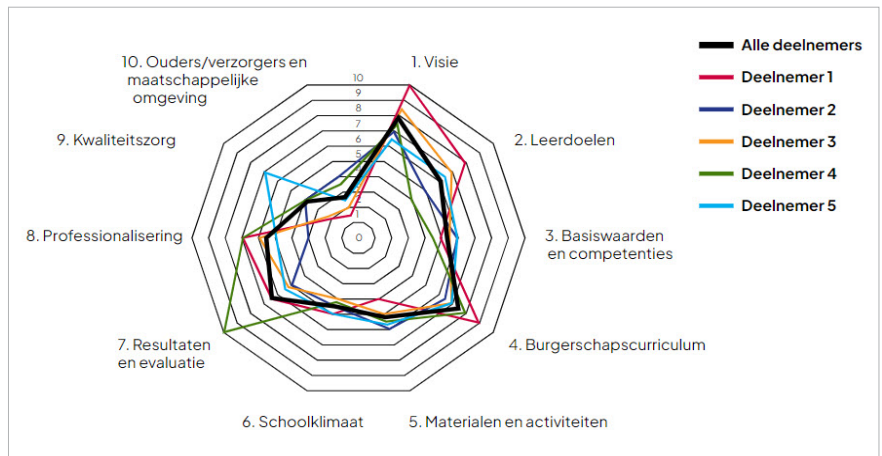
Gespreksleidraad

De scan is de start van het verbeterproces dat de school in wil gaan. Hieronder tref je ter inspiratie een gespreksleidraad om het gesprek vorm te geven.

STAP 1

Analyse van de scores

De uitkomst van de scan is een web waarin het beeld over burgerschap in de school van de deelnemers aan de scan gevisualiseerd is. De scores zijn per deelnemer te zien, evenals de gemiddelde score die is weergegeven met een dikke lijn. Ook kun je de gegevens in een tabel laten weergeven.

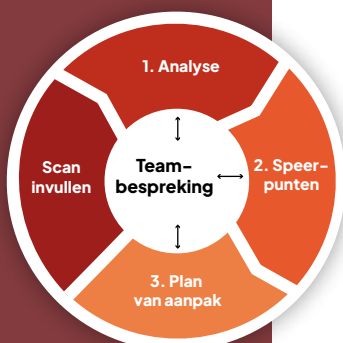
Bespreek en vergelijk de resultaten

- Wat valt op en waarom?
- Waar zitten overeenkomsten en verschillen tussen individuele scores?
- Wat zijn sterke onderdelen binnen de school? Hoe worden die zichtbaar?
- Wat zijn de minder sterke onderdelen binnen de school? Waar komt dat door?

Kwalitatief planmatig, doelgericht en samenhangend burgerschaps-onderwijs wordt beïnvloed door diverse onderdelen. Deze zie je terug in de scan. Het maakt inzichtelijk dat burgerschap in het gehele onderwijs en in de onderwijsontwikkeling verweven moet zijn. Door voorbeelden te geven bij de scores en de persoonlijke interpretaties van de stellingen te bespreken, worden ideeën en beelden uitgewisseld en wordt duidelijk wat de sterke en minder sterke onderdelen zijn binnen de school.

Zaken worden pas urgent of belangrijk als er een gezamenlijk beeld is van waar de school naar toe werkt. Het is goed, zeker bij een eerste teamgesprek over dit onderwerp, een ronde toe te voegen om na te denken wat de school gezamenlijk wil bereiken met burgerschaps-onderwijs. Zie voor meer informatie en werkvormen 'Visie' [↗](#).

Tips voor het teamgesprek

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

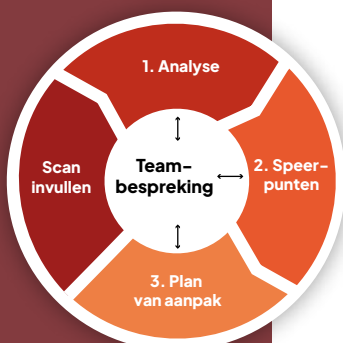

WEBSITE

INHOUD

Tips voor het teamgesprek

STAP 2 Speerpunten bepalen

Na het analyseren en bespreken van de resultaten, worden alle ideeën en speerpunten die genoemd zijn in de bijeenkomst genoteerd op een flap-over. Vervolgens maakt iedere deelnemer zijn eigen top drie kenbaar door het plakken van een stickertje bij de drie favorieten op de flap-over. Natuurlijk kan dit ook op een bord met voor iedereen een stift. De speerpunten met de meeste stemmen, komen als eerste in het plan van aanpak. Mocht de tijd het toelaten, laat iedereen dan zijn top 3 beargumenteren, zodat er een goede inhoudelijke afweging kan worden gemaakt.

STAP 3 Plan van aanpak formuleren

Er zijn nu thema's gekozen waar extra op wordt ingezet. In de laatste stap moeten deze speerpunten vertaald worden naar concrete acties. Wat is ervoor nodig om dit daadwerkelijk te gaan uitvoeren?

Waar wordt exact naar gestreefd met dit speerpunt?

Laat iedereen een speerpunt kiezen en individueel opschrijven wat het doel is van het speerpunt. Wat zijn indicatoren en concrete resultaten? Zorg dat iedereen zo concreet mogelijk is. Wat zie je in de school als dit speerpunt ontwikkeld is? Deel dit kort met elkaar en komt tot een scherp, concreet en gedeeld beeld wat er met een speerpunt bedoeld wordt.

Wat is er nodig om dit te ontwikkelen?

Moeten er bepaalde uren worden vrijgemaakt om dit tijd te geven? Zijn alle materialen er? Zijn er mogelijk financiële middelen voor nodig?

Wie doet wat?

Je kunt een werkgroep burgerschap oprichten met vertegenwoordiging van de verschillende niveaus in de school. Daar kunnen acties worden uitgewerkt. Deze werkgroep 'burgerschap' informeert, stimuleert en ondersteunt collega's en kan het onderwerp geregeld op de agenda plaatsen ter terugkoppeling of ter vaststelling van drempels in de doorontwikkeling die verholpen moeten worden. In de werkgroep worden acties verdeeld onder de leden en de werkgroep legt verantwoording af aan de schoolleider of coördinator burgerschap.

Leg een tijdspad vast

Wanneer komt het thema weer op de agenda? Wanneer voeren we de QuickScan weer uit om te analyseren hoe het ervoor staat? Wanneer willen we verbetering zien en hoe houden we in de tussentijd vinger aan de pols?

Het kan zijn dat bovenstaande stappen een eerste opdracht zijn voor een werkgroep: het uitwerken van een concreet plan van aanpak. Het verdient de aanbeveling om de eerste stap wel in het teamoverleg te doen, zodat de werkgroep een beeld heeft van de inhoudelijke beelden van iedereen in de school bij de verschillende speerpunten.

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

12. Extra inspiratie

Links naar inspirerende praktijkvoorbeelden

In deze Toolbox vind je bij elk hoofdstuk inspiratie in de vorm van praktijkvoorbeelden die aansluiten bij het betreffende hoofdstuk.

Welke voorbeelden zijn er nog meer beschikbaar? Het vormgeven van burgerschapsonderwijs op school kan uitdagend zijn.

Laat je inspireren door onderstaande praktijkvoorbeelden van po- en vo-scholen bij de invulling van het burgerschapsonderwijs.

Primair onderwijs

Hieronder vind je een aantal video's met praktijkvoorbeelden uit het primair onderwijs.

Schoolvoorbeelden op SLO.nl [↗](#):

BEKIJK VIDEO [↗](#)

Jenaplanschool Cleophas

Op Jenaplanschool Cleophas komt burgerschapsvorming tot uiting in de wijze waarop de school invulling geeft aan regels ten aanzien van veiligheid, ouderbetrokkenheid en onderlinge omgang. Kinderen hebben medezeggenschap via de kinderraad. [3.44 minuten]

BEKIJK VIDEO [↗](#)

Prinseschool

Op de Prinseschool wordt de school gezien als een community waar kinderen elke dag kunnen oefenen met de facetten van burgerschap. Het uitgangspunt wordt gevormd door acht persoonlijke leerdoelen. [4.08 minuten]

BEKIJK VIDEO [↗](#)

De Regenboog

Op basisschool De Regenboog in Malden vormt het houden van vergaderingen met en door kinderen een belangrijk onderdeel van het burgerschapsonderwijs. [3.51 minuten]

Extra inspiratie
Links naar inspirerende
praktijkvoorbeelden

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

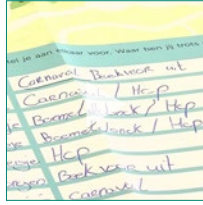
Extra inspiratie
Links naar inspirerende
praktijkvoorbeelden

BEKIJK VIDEO [↗](#)

De Swoistee

Jenaplanschool De Swoistee in Groningen zet het instrument "De fiets van Jansen" in om leerlingen te laten participeren in de verschillende fasen van projectonderwijs. Het instrument is ontwikkeld door het JAS. [11.24 minuten]

BEKIJK VIDEO [↗](#)

De Griffioen

Basisschool De Griffioen heeft gebruik gemaakt van het instrument 'Burgerschap Meten'. Daaruit bleek onder andere dat leerlingen zich meer gehoord en gezien wilden voelen. Op basis daarvan is een leerlingenraad opgericht. [3.21 minuten]

Voortgezet onderwijs

Hieronder vind je een aantal video's met praktijkvoorbeelden uit het voortgezet onderwijs.

Schoolvoorbeelden op SLO.nl [↗](#):

BEKIJK VIDEO [↗](#)

Heldring vmbo

Op Heldring vmbo staan een bijdrage leveren aan de school en participeren in de samenleving centraal in het burgerschapsonderwijs. [3.11 minuten]

BEKIJK VIDEO [↗](#)

Mavo aan Zee

Mavo aan Zee heeft voor het burgerschapsonderwijs het vak burgerschap op het rooster staan. [4.1 minuten]

BEKIJK VIDEO [↗](#)

Lyceum Schöndeln

Op Lyceum Schöndeln vormt burgerschap als houding een centraal uitgangspunt in het burgerschapsonderwijs. [3.39 minuten]

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Schoolvoorbeelden VO-raad voor het project 'Versterking burgerschap in het vo':

BEKIJK VIDEO

Utrechts Stedelijk Gymnasium

Doorlopende leerlijnen in je burgerschapsonderwijs

Op het Utrechts Stedelijk Gymnasium was de nieuwe wetgeving rond burgerschapsonderwijs aanleiding om het programma nog eens goed tegen het licht te houden. In deze video zie je hoe de ontwikkeling van doorlopende leerlijnen bijdraagt aan goed burgerschapsonderwijs. [5.17 minuten]

DOWNLOAD

Van Maerlant (Den Bosch)

Wij hechten veel waarde aan voorleven en voorbeeldgedrag

Van Maerlant in Den Bosch beschouwt de school als mini-maatschappij. Het is een oefenplaats waar leerlingen zich al doende burgerschapsvaardigheden eigen maken. Voorleven en voorbeeldgedrag spelen daarbij een belangrijke rol. "De manier waarop we op school met elkaar omgaan, moet model staan voor de samenleving", aldus de locatiedirecteur.

Extra inspiratie
Links naar inspirerende
praktijkvoorbeelden

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

13. Extra verdieping

Links naar literatuur, video's en publicaties

In deze Toolbox vind je bij elk hoofdstuk verdieping in de vorm van artikelen, video's en podcasts die aansluiten bij het betreffende hoofdstuk.

Daarnaast is er nog meer verdiepende informatie beschikbaar die scholen ondersteunt. Burgerschapsonderwijs is aan verandering onderhevig en ontwikkelt voortdurend om te voldoen aan de steeds veranderende behoeften van de samenleving. Denk aan maatschappelijke veranderingen en innovatieve leermethoden. Hiermee worden scholen voor een complexe uitdaging gesteld. Dit vraagt een actieve en betrokken houding van leraren en schoolleiders om ervoor te zorgen dat het burgerschapsonderwijs relevant en effectief blijft in het voorbereiden van leerlingen op de uitdagingen van de moderne samenleving. Hieronder vind je voor extra verdieping een verzameling van literatuur, video's en publicaties.

Lezen

Onderzoeken en publicaties

Op de website van het Expertisepunt Burgerschap zijn onderzoeken en publicaties opgenomen:

- [Onderzoeken en publicaties primair onderwijs](#)
- [Onderzoeken en publicaties voortgezet onderwijs](#)

Artikelen

DOWNLOAD

Hessel Nieuwlink
Hoe stimuleer je burgerschap in de klas?

Tangram Magazine

ONLINE

Tjeerd van de Laar
We moeten het hebben over respect

Diggit Magazine

ONLINE

Bram Eidhof
Polarisatie is wel/niet het probleem

De Common Ground Aanpak

ONLINE

Marilse Eerkens
Hoe worden onze kinderen burgers?

De Correspondent

Extra verdieping
Links naar literatuur, video's
en publicaties

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Extra verdieping
Links naar literatuur, video's
en publicaties

Gert Biesta
**Burgerschapsvorming:
pedagogische en levens-
beschouwelijke eigenheid op
het democratisch speelveld**
Wijleren.nl

Gert Biesta
**De school
als vrijplaats**
Verus.nl

Wetenschappelijke inzichten

**Academische Werkplaats Sociale Kwaliteit
Onderwijs**

Verschillende publicaties

ONLINE

Daas, ten Dam, Dijkstra et al. (2023).
Burgerschap in Beeld
*Burgerschapscompetenties en burgerschaps-
onderwijs in vergelijkend perspectief*
ICCS 2022.
[Publicatie]

DOWNLOAD

Essabane, K., Sterkens C. & Vermeer P. (2023).
**Relationship between Islamic Religious Education
and Citizenship Education in Liberal Democracies**
Religious Education.
[Publicatie]

ONLINE

De Groot, I., Daas, R., & Nieuwelink, H. (2022).
**Education for democratic citizenship in Dutch
schools: A bumpy road**
In: Journal of Social Science Education 21(4).
[Publicatie]

ONLINE

Nieuwelink, H. (2023).
**Bevorderen van veerkrachtige democratische
gezindheid**
Lectorale rede. HvA.
[Publicatie]

DOWNLOAD

Van Rees, P.D. (2023).
**Political education: The science of democratic
citizenship education in the Netherlands and the
United States (1920-2020)**
Proefschrift. RUG.
[Publicatie]

DOWNLOAD

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Extra verdieping
Links naar literatuur, video's
en publicaties

Van Riet, Daan (2023).

Burgerschapsonderwijs: waar hebben we het over?

NRO, Onderwijskennis.nl.

[Artikel]

ONLINE

Rinnooy Kan, W. F. (2023).

De school als oefenplaats voor burgerschap

NRO, Onderwijskennis.nl.

[Artikel]

DOWNLOAD

Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A.B., Kuiper, E.J., Ledoux, G. (2016).

Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen: Lessen uit wetenschap en praktijk

Kohnstamm Instituut, Hogeschool van Amsterdam,

Universiteit van Amsterdam. [Publicatie]

ONLINE

Teegelbeckers, J. Y., Nieuwelink, H., & Oostdam, R. J. (2023).

School-based teaching for democracy: A systematic review of teaching methods in quantitative intervention studies

In: Educational Research Review, 39, 1–22. Article 100511. ScienceDirect. [Publicatie]

ONLINE

De Winter, M (2005).

Democratieopvoeding versus de code van de straat

Oratie. Nivoz.

[Publicatie]

DOWNLOAD

Kijken

BEKIJK VIDEO

BurgerschapsBorrel – Stichting School & Veiligheid – Winnen met schoolcultuur

Bij het versterken van burgerschapscompetenties van leerlingen zijn vooral het curriculum en het pedagogisch klimaat op school van groot belang: 'Je vormt leerlingen in alles wat je doet en laat, welk gedrag je voorleeft, hoe je als school omgaat met pestgedrag en hoe je lastige onderwerpen bespreekbaar maakt. En dat vraagt om meer dan beleid, instrumenten en lesprogramma's; als we werken aan de cultuur binnen de school kan burgerschapsonderwijs floreren!' Met tips en handreikingen. [62 minuten]

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

WEBSITE

INHOUD

Extra verdieping
Links naar literatuur, video's
en publicaties

[BEKIJK VIDEO](#)

BurgerschapsBorrel – Nederland is van ons allemaal

Goed burgerschapsonderwijs vraagt veel van leraren. Naast goed lesmateriaal zijn ook de professionele vaardigheden van de leraar essentieel. Hoe kunnen leraren op een respectvolle manier met leerlingen in gesprek gaan over lastige, gevoelige en gepolariseerde thema's? Hoe kan burgerschapsvorming een plek krijgen binnen de school? Samira Bouchibti, adviseur burgerschapsonderwijs, schreef er het boek 'Nederland is van ons allemaal' over en vertelt hierover. Ook het meten van burgerschapscompetenties krijgt aandacht. [60 minuten]

[BEKIJK VIDEO](#)

BurgerschapsBorrel – De noodzaak van burgerschapsonderwijs

Karim Amghar beschouwt burgerschap als het fundament van een goed onderwijssysteem: 'Als je fundament rot is, kun je er een prachtig huis op bouwen. Maar als het gaat stormen, valt het huis om. Bouw dus aan een sterk fundament, zodat het huis (klein, groot, zwart, wit, paars), stevig staat!' Amghar gaat in op de noodzaak van burgerschapsonderwijs en onderwerpen die aan bod komen zijn: de klas als oefenplaats, kansenongelijkheid, diversiteit en inclusie, radicalisering en polarisatie. [61 minuten]

[BEKIJK VIDEO](#)

BurgerschapsBorrel – Discriminatie effectief voorkomen

Hanneke Felten, senior projectleider en onderzoeker bij Movisie en KIS buigt zich al langere tijd over de vraag: 'Hoe is discriminatie effectief te voorkomen?', waarbij zij en haar team recente inzichten uit de wetenschap vertalen naar praktische handvatten voor basis- en voortgezet onderwijs. Felten bespreekt welke 'aanpakken' wel en niet effectief zijn en waarom, en er worden diverse tips en voorbeelden gegeven. [62 minuten]

[BEKIJK VIDEO](#)

BurgerschapsBorrel – Groeien in het gesprek

Deep Democracy is een denkwijze en een praktische methode die ervoor zorgt dat we echt goede gesprekken kunnen voeren. Ook op school! Gesprekken waarin we vrijmoedig spreken en openhartig luisteren, waardoor we conflicten aangaan in plaats van uit de weg gaan. Zo komen we tot de allerbeste besluiten, met de wijsheid van de meerderheid en de minderheid. Frank Weijers geeft voorbeelden en tips voor in de klas. [62 minuten]

Wil je meer informatie of in gesprek met één van onze adviseurs over hoe je op de eigen school verder kan werken, laat het ons weten! We horen het graag.

E-MAIL

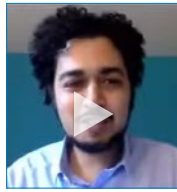

WEBSITE

INHOUD

Extra verdieping
Links naar literatuur, video's
en publicaties

BEKIJK VIDEO [↗](#)

BurgerschapsBorrel – Pleidooi voor wereldburgerschap

Miguel Heilbron (Fawaka WereldBurgerschap) zoomt in op verplichtingen die Nederland is aangegaan binnen de Verenigde Naties. Ons land heeft zich gecommiteerd aan de 'Duurzame Ontwikkelingsdoelen' waarbij is afgesproken om in de komende tien jaar 'wereldburgerschap' te verankeren in het onderwijs. Fawaka geeft wereldburgerschap vorm met veel aandacht voor inclusie, uitsluiting, mensenrechten en wereldperspectieven. Wat houdt dit alles concreet in? En wat kun je ermee op jouw school? [62 minuten]

BEKIJK VIDEO [↗](#)

Universiteit Utrecht – Kan burgerschap geleerd worden?

Hoe kunnen we goed onderwijs realiseren met kansen voor elk kind? Wat definiëren we als goed onderwijs en welke taken hebben scholen, ouders en de bredere samenleving hierbij? Het gaat hierbij in feite om de vraag naar de maakbaarheid van zowel de samenleving als het onderwijs, waar goede leerlingen hopelijk zullen uitgroeien tot goede burgers die een gezonde maatschappij vormen. [45 minuten]

Voortgezet onderwijs

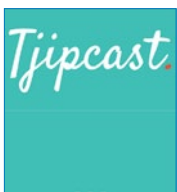

BEKIJK VIDEO [↗](#)

VO-raad – Auctoraat 'Brede vorming en burgerschap' op het Twickel College in Delden en het Greidanus in Zwolle

In een Auctoraat wordt onderzoek uitgevoerd door scholen en hun partners, waarbij zowel medewerkers als leerlingen betrokken zijn. Dit versterkt de band met de onderwijspraktijk en bevordert een onderzoekende instelling binnen de schoolcultuur. In deze video wordt onderzoeker Mathilde Tempelman gevolgd terwijl ze het gebruik van het Auctoraat bij de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs in Het Twickel College in Delden en het Greidanus in Zwolle laat zien. [4 minuten]

Luisteren

LUISTEREN [↗](#)

Tijpcast 117 met Hessel Nieuwelink – Waarom is het belangrijk om burgerschap een plek te geven in ons onderwijs?

In vergelijking met andere Europese landen besteedt het Nederlandse onderwijs relatief weinig aandacht aan thema's zoals democratie, politiek en grondrechten. Zelfs de kennis van deze thema's bij Nederlandse kinderen is beperkt, wat volgens lector Hessel Nieuwelink een zorgelijke ontwikkeling is. [53 minuten]

Consent: visievorming via sociocratische gespreksvoering

Openingsronde

Elke vergadering wordt begonnen met een rondje waarin iedereen even kort kan vertellen hoe hij/zij erbij zit. Een moment om te checken of iedereen de rust en ruimte heeft om aan te haken.

Besluiten worden bij voorkeur niet genomen met meerderheid van stemmen, maar op basis van consent. Consent betekent: geen zwaarwegend bezwaar. De vraag is niet 'ben je het ermee eens', maar de vraag is 'kun je ermee leven?'¹

Iedereen heeft een stem. Door te werken met gespreksrondes komt iedereen aan het woord zonder dat er meteen discussie is. Dit geeft rust en voorkomt dat iedereen zich meteen focust op een punt zonder een beeld te hebben van het totaal.

Motie

Er wordt een toelichting en een aanleiding gegeven waartoe dit punt besproken gaat worden. Er kan worden afgesproken dat er verschillende rollen worden gehanteerd (bijv. organisator, gespreksleider, notulist).

Beeldvormende ronde

Alle deelnemers vertellen over hun visie; hun beeld. Deze ronde is bedoeld om een beeld te krijgen van ieders zienswijze.

Meningsvormende ronde

Alle deelnemers geven hun mening. Het kan zijn dat hun beeld veranderd is in de voorgaande ronde. Dat is prima, want dat betekent dat men ook echt naar elkaar geluisterd heeft.

Besluitvormende ronde

De voorzitter formuleert een voorstel gebaseerd op dat wat gehoord is. De deelnemers vullen waar nodig aan of wijzigen, zodat er een goed voorstel

ligt. Alle deelnemers geven aan of zij consent kunnen verlenen aan het voorstel. Als men geen consent geeft, onderbouwt degene die geen consent geeft dat met argumenten en doet een nieuw voorstel. Daarbij wordt iedere deelnemer wederom om consent gevraagd, net zolang tot consent bereikt is.

Noot: Indien er deelnemers zijn die voortdurend vasthouden aan het eigen voorstel, kan het helpen het doel van de wijze van besluitvorming erbij te pakken. Dit doel wordt dan voorgelegd en er wordt aan betreffende deelnemers gevraagd of hun voorstel bijdraagt aan het realiseren van het gezamenlijk doel. Vaak helpt deze interventie om het voorgenomen voorstel net even anders te formuleren.

Het besluit

Het is erg fijn als er met consent een besluit op tafel ligt, nu is het van belang om te komen tot een goed vervolg. Dat begint met het voorlezen van de motie waar consent aan gegeven is, zodat er geen onduidelijkheid over kan ontstaan.

Afsluitende ronde

Elke vergadering eindigt met een afsluitende ronde. Deelnemers krijgen gelegenheid om even kort aan te geven of ze 'goed' naar huis gaan. Geen irritaties, wrevels of juist om te vertellen dat ze heel tevreden zijn.

Het vervolg

Als er een besluit genomen is, volgt daar automatisch beleid op. Beleid maak je samen en kan ook met consent worden vastgesteld. Er worden concrete acties aan gekoppeld, uitvoeringsmomenten vastgelegd en cyclisch werken aan verbonden. uitvoeringsmomenten vastgelegd en cyclisch werken aan verbonden.

[Consent - Gespreksmethodiek voor visievorming](#)

¹ Consent wordt vaak als synoniem gebruikt voor consensus; toch zijn er verschillen! Consensus kan gezien worden als:
a) Een karig besluit waar veel water bij de wijn wordt gedaan tijdens het besluitvormingsproces. Iedereen moet het namelijk, in tegenstelling tot consent, volledig eens zijn met het voorgenomen besluit.
b) Een rijk besluit waarbij net zolang wordt vergaderd tot iedereen consensus geeft aan het voorstel zonder verlies aan de rijkdom van ideeën. Het is echter ook vaak een (te) tijdrovend proces. verlies aan de rijkdom van ideeën. Het is echter ook vaak een (te) tijdrovend proces.

